

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА
МОВОЗНАВСТВА В АВТОРСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

УДК 81'1:811.111+811.161.2

Дзюбенко О.М., викл.

**МЕТАФОРИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ КОНЦЕПТУ УЧЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА
ТА ЧАРЛЬЗА ДІККЕНСА)**

У статті розглядаються експлікації концепту УЧЕНЬ на основі аналізу метафор у творах Івана Франка та Чарльза Діккенса. В результаті зіставлення метафоричних одиниць виділено універсальні й етнокультурні компоненти.

Ключові слова: метафора, концепт, донорська сфера, реципієнтна сфера, образ-еталон.

Метафора в мовознавчій науці становить дослідницький інтерес не одне десятиліття, проте раніше увага була сконцентрована на структурно-семантичному аспекті, а з кінця минулого століття у зв'язку зі становленням антропометричної наукової парадигми дослідження метафори набуло "другого дихання": її стали розглядати під новим, лінгвокогнітивним, кутом зору. В сучасній лінгвістиці метафору інтерпретують як мовний, когнітивний та культурний феномен. Значний внесок у дослідження метафоричних одиниць зробили такі вітчизняні та російські вчені: В.Н. Телія, Н.Д. Арутюнова, Т.Н. Складарська, О.П. Левченко, Л.В. Кравець, Н.В. Слухай, Т.М. Сукаленко, Т.Є. Кіс, Ю.В. Тимишенко та ін. Та все ж багато аспектів залишається поза увагою науковців, серед яких і метафорична експлікація концепту УЧЕНЬ.

Актуальність наукової розвідки зумовлена загальною спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення зв'язку мисленневих процесів з культурою етносу в окремих різновидах

дискурсу, а також на дослідження лінгвокультурних концептів у зіставному аспекті.

Мета статті – з'ясувати метафоричне наповнення концепту УЧЕНЬ у зіставному аспекті.

Предметом дослідження є метафоричні одиниці у творах Івана Франка та Чарльза Дікенса.

Художній текст – це особливий спосіб відображення дійсності, результат взаємодії індивідуального та загальнонародного, емоційного і раціонального, універсального й етноспецифічного у свідомості письменника, тому звернення до художніх творів є виправданим підходом до аналізу концептів. А одним із магістральних експонентів етнокультурної інформації є метафора, адже метафоричні проєкції базуються на зіставленні різних сутностей, вони "пропускають" знання про навколишній світ через призму "людина", з її комплексом знань та уявлень, із системою етнокультурних цінностей [4, с. 91]. Метафори ґрунтуються переважно на відношеннях, які виникли в результаті взаємодії людини з її фізичним і культурним оточенням. Це своєрідна образна форма раціональності, засіб пізнання дійсності. Слід зазначити, що для нашого дослідження важливим аспектом метафори є те, що вона експлікує діалог між культурою і автором.

Базуючись на лінгвокогнітивних засадах дослідження, слідом за Л.В. Кравець, метафору визначаємо як "мовне явище, що має когнітивне підґрунтя і є використанням мовного знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, яке зумовлене асоціаціями за подібністю чи контрастністю" [2, с. 32]. Як зазначає О.П. Левченко, "важливою є увага до джерела метафоризації (а результат здебільшого направлений на людину, на її якості, дії, поведінку). У цьому сенсі джерело метафоризації сигналізує про сутності, які є для соціуму еталоном, яким соціум надає перевагу" [3, с. 67]. Мотивованість вибору еталону, який є фундаментом образно-мотиваційної структури метафори, зумовлюється тим, яка з ознак у ньому актуалізується. Дослідники наголошують, що більшість образів-еталонів наділені етнокультурною конотацією: вибір еталону для номінації – це вибір характерних для етнічного сприйняття об'єктів навколишнього світу, адже "етнічна свідомість

народжує етнічний образ-уявлення про типове для етносу поняття" [9, с. 58]. Отже, ми розуміємо еталон як "характерологічну образну підміну ознак людини чи предмета якоюсь реалією – персоною, натуральним об'єктом, річчю, що стають знаком домінуючої у них, з точки зору побутово-культурного досвіду, властивості" [7, с. 242]. Щодо класифікацій метафор, то в сучасній лінгвістиці їх пропонується чимало, залежно від завдань дослідники беруть за основу певний класифікаційний аспект. Для нашого дослідження ми визначили пріоритетним розподіл метафор за т. зв. донорськими сферами. Оскільки основна лінгвокогнітивна операція механізму метафоризації – проектування структури знань донорської сфери на структуру знань реципієнтної сфери, то термінологічним апаратом для аналізу метафоричних конструкцій є донорська та реципієнтна сфери (за Л.В. Кравець [2], А. Ченкі [8], С.С. Потапчук [5], О.О. Селівановою [6]). Вибір образу-еталону з певної донорської сфери для метафоричної проєкції на реципієнтну сферу зумовлений насамперед кореляцією їхніх властивостей, а також компіляцією індивідуального авторського та колективного підсвідомого компонентів.

Метафори служать для передачі не всієї інформації, а найбільш суттєвої, серед якої визначальне місце належить метафоричним проєкціям на реципієнтну сферу УЧЕНЬ. Дослідивши метафоричні одиниці у творах І. Франка та Ч. Діккенса, визначили, що спільними для англійської та української мов є донорські сфери ТВАРИНИ та ЗЛОЧИНЦІ. У творах Ч. Діккенса та І. Франка виявили спільний для двох досліджуваних літератур образ-еталон *осел / donkey, mule*, що належить донорській сфері ТВАРИНИ. Крім спільних, виокремили й етноспецифічні еталони для кожної лінгвокультури: англ. *miserable little dogs (нещасні маленькі собачки)* (Ch. Dickens 1, ch. 7); *little animal (маленька тварина)* (Ch. Dickens 2, ch. 11); *reasoning animals (мислячі тварини)* (Ch. Dickens 3, p. 1, ch. 1); укр. *медведі* (І. Франко 4, с. 426). Вибір тварин-еталонів позначений етнокультурним чинником: *dog* для англо-саксонської та *ведмідь (медвідь)* для української

лінгвокультури [1, с. 67–68] виступають тваринами з символічним навантаженням. Щодо образу *осел / donkey, mule*, то це універсальний символ нерозумності. Значимо, що наведені еталони обох досліджуваних мов позначені зневажливою оцінною конотацією: створюючи ці метафоричні одиниці, письменники апелювали до нещасної долі учнів. Метафора "... *сморгонські академії, де вчать медведів танцювати – всіх на один лад і всіх без тями*" (І. Франко 1, с. 186) є сатирою на освітню систему, в якій І. Франко акцентує на нівелюванні особистостей учнів (як і *reasoning animals* у Ч. Діккенса), вони аналогізуються з дресированими ведмедами. В І. Франка та Ч. Діккенса знаходимо метафоричні аналогії учня зі злочинцем: *бідний делінквент* (І. Франко 3, с. 314), *an unhappy culprit* (*нещасний злочинець*) (Ch. Dickens 1, ch. 7), в яких за допомогою епітетів *бідний* та *unhappy* підкреслюється безправність учнів. Для "загострення" образу учня обидва письменники звертаються до метафори *жертва / victim*. Учень є жертвою учителя як виконавця тілесних покарань, які були невід'ємною частиною тогочасної системи виховання і навчання. Крім спільних сфер, виділили сфери, які були донорами лише для однієї з двох досліджуваних лінгвокультур. Так, англійський літературно-художній дискурс представлений метафорами з донорських сфер РЕЛІГІЯ (*Pilgrim to Parnassus – пілігрим, який прямував до Парнасу* (Ch. Dickens 2, ch. 11)), ПРИРОДНІ УТВОРЕННЯ (*stony stupefaction – кам'яне заціпеніння* (Ch. Dickens 2, ch. 12)), МЕТАЛ (*leaden casket – свинцева коробка* (Ch. Dickens 2, ch. 12)). В основу двох останніх метафор покладена властивість "важкість", за допомогою чого передається образ учня.

Донорська сфера РОСЛИНИ у творах Ч. Діккенса була також продуктивною: *mental green-peas* (*розумовий зелений горошок*), *intellectual asparagus* (*інтелектуальна спаржа*), *mathematical gooseberries* (*математичний агрус*); *left off blowing one day, and remained in the establishment a mere stalk* (*в один день перестав цвісти і залишився у закладі у вигляді стебла*) (Ch. Dickens 2, ch. 11). Варто навести промовисту цитату з твору "Домбі та син" Ч. Діккенса (глава 11): *All the boys blew before*

their time. Mental green-peas were produced at Christmas, and intellectual asparagus all the year round. Mathematical gooseberries (very sour ones too) were common at untimely seasons, and from mere sprouts of bushes, under Doctor Blimber's cultivation – "Всі хлопчики розцвітали передчасно. **Розумовий зелений горошок** дозрівав до Різдва, а **інтелектуальна спаржа** – ввесь рік. Під наглядом доктора Блімбера **математичний агрус** (і дуже кислий) несвоєчасно з'являвся, і притому на молодих пагонах". Наведений ілюстративний матеріал показав, що еталони зі сфери РОСЛИНИ позначені негативною конотацією. Як бачимо, Ч. Діккенс для опису нещасного становища учнів апелює до фітонімів, оскільки рослини – живі організми, але з доволі обмеженими функціями та можливостями. Матеріал обох мов засвідчує високу продуктивність еталонів з архісфери ПРИРОДА.

І. Франко в метафоричних зображеннях учнів часто апелював до образу *туману*, що є складовою донорської сфери ПРИРОДНІ ЯВИЩА: "*то тільки певно, що, крім Гривця, таких "туманів вісімнадцятих" між тогорічними школярами було 18 на 30*" (І. Франко 2, с. 78). Через свої властивості туман, як і темрява, породжує символіку неясності, невиразності, печалі, неуттва. Зафіксовано проектування на реципієнтну сферу УЧЕНЬ і властивості інших донорських сфер, наприклад: ВИДАТНІ ДІЯЧІ (*Епамініонд* (І. Франко 1, с. 188)), ПТАХИ (*говорячі сороки та попугаї* (І. Франко 1, с. 186)), НЕЖИВІ ОСОБИ (*помертвіли* (І. Франко 3, с. 296)).

Загалом з'ясовано, що для англійської та української мов найпродуктивнішими є метафоричні одиниці, еталони яких запозичені з архісфери ПРИРОДА, адже природа – перманентний об'єкт спостереження людини. Тому як еталони часто виступають флора і фауна, клімат, ландшафт, природні матеріали, притаманні географічному ареалу поширення певного етносу. Фактор природного середовища відіграє найважливішу роль у формуванні лінгвокультурного змісту мови. В межах цієї сфери виділено універсальні й етнокультурні компоненти. Встановлено, що більшість метафор, які експлікують концепт УЧЕНЬ, відображають нещасне становище

учня як об'єкта навчання. В подальших наукових дослідженнях видається **перспективним** аналіз концепту **УЧЕНЬ** в інших типах дискурсу.

1. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. 2. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: Монографія / Лариса Кравець. – К. : ВЦ "Академія", 2012. – 416 с. 3. Левченко О.П. Фразеологічна символіка : Лінгвокультурологічний аспект : Монографія. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с. 4. Маслова В.А. Лінгвокультурологія. – М. : ИЦ "Академія", 2001. – 208 с. 5. Потапчук С.С. Семантико-когнітивна структура концепту **ЧИСТИЙ** в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спеціальність 10.02.17 — порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / С.С. Потапчук. – К., 2008. – 23 с. 6. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О.О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с. 7. Теля В.Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Теля. – М.: Школа Языки русской культуры, 1996. – 288 с. 8. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной. – М. : Эдиториал, 2002. – 480 с. 9. Чеснов Я.В. Этнический образ / Я.В. Чеснов // Этнознаковые функции культуры. – М. : Наука, 1991. – С. 58-85.

Аналізовані джерела художньої літератури

(Ch. Dickens 1) Dickens Charles David Copperfield [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/766>.

(Ch. Dickens 2) Dickens Charles Dombey and Son [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/821>.

(Ch. Dickens 3) Dickens Charles Hard Times Son [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gutenberg.org/ebooks/786>.

(І. Франко 1) Франко І. Борис Граб // Франко І. Зібрання творів : В 50 т. / Іван Франко; Редкол. : Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – т. 18. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 177-190.

(І. Франко 2) Франко І. Грицева шкільна наука // Франко І. Оповідання та повісті. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 73-80.

(І. Франко 3) Франко І. Отець-гуморист // Франко І. Зібрання творів : В 50 т. / Іван Франко ; Редкол. : Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – т. 21. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 288-314.

(І. Франко 4) Франко І. Сморгонська академія // Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко ; Редкол. : Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – т. 16. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 424-433.

1. Zhajvoronok V. Znaky ukrayinskoyi etnokultury. Slovyk-dovidnyk / V. Zhajvoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s. 2. Kravec L. Dynamika metafory v ukrayinskij poeziyi XX st. : Monohrafiya / Larysa Kravec". – K: VTs "Akademiya", 2012. – 416 s. 3. Levchenko O.P. Frazeolohichna symbolika: Lihvokulturolohichnyj aspekt : Monohrafiya. – Lviv : LRIDU NADU, 2005. – 352 s. 4. Maslova V.A. Lihvokulturolohiya. – M. : ITs "Akademiya", 2001. – 208 s. 5. Potapchuk S.S. Semantyko-kohnytvna struktura konceptu ChYSTYJ v anhlijskij ta ukrayinskij movakh: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. Nauk : specialnist 10.02.17 – porivnyalno-istorychne i typolohichne movoznavstvo / S.S. Potapchuk. – K., 2008. – 23 s. 6. Selivanova O.O. Narysy z ukrayinskoyi frazeolohiyi (psykhokohnytvnyj ta etnokulturnyj aspekty) / O.O. Selivanova. – K. : – Cherkasy: Brama, 2004. – 276 s. 7. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya : semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokulturologicheskij aspekty / V.N. Teliya. – M. : Shkola Yazyki russkoj kultury, 1996. – 288 s. 8. Chenky A. Semantyka v kohnytvnoj lynchvystyke / A. Chenki // Sovremennaya amerykanskaya lynchvistika : Fundamentalnyye napravleniya / Pod red. A.A. Kibrika, Y.M. Kobozevoj, Y.A. Sekerinoj. – M.: Editorial, 2002. – 480 s. 9. Chesnov Ya.V. Etnicheskij obraz / Ya.V. Chesnov // Etnoznakovyje funkcyi kultury. – M. : Nauka, 1991. – S.58-85.

Analizovani dzhherela khudozhnoyi literatury

(Ch. Dickens 1) Dickens Charles David Copperfield [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.gutenberg.org/ebooks/766>.

(Ch. Dickens 2) Dickens Charles Dombey and Son [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.gutenberg.org/ebooks/821>.

(Ch. Dickens 3) Dickens Charles Hard Times Son [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.gutenberg.org/ebooks/786>.

(І. Франко 1) Франко І. Борис Грб // Франко І. Зібрання творів : В 50 т. / Іван Франко ; Редкол. : Ye.P. Kyrylyuk (holova) та ін. – т. 18. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 177-190.

(I. Franko 2) Franko I. Hryceva shkilna nauka // Franko I. Opovidannya ta povisti. – K. : Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoyi literatury, 1963. – S. 73-80.

(I. Franko 3) Franko I. Otec-humoryst // Franko I. Zibrannya tvoriv : V 50 t. / Ivan Franko ; Redkol. : Ye.P. Kyrylyuk (holova) ta in. – t. 21. – K. : Naukova dumka, 1979. – S. 288-314.

(I. Franko 4) Franko I. Smorhonska akademiya // Franko I. Zibrannya tvoriv : V 50 t. / Ivan Franko ; Redkol. : Ye.P. Kyrylyuk (holova) ta in. – t. 16. – K. : Naukova dumka, 1978. – S. 424-433.

Dziubenko O.M. Metaphors as representants of the *student* concept (based on works by Ivan Franko and Charles Dickens).

The article discusses explications of the concept "STUDENT" by analyzing metaphors in the works of Ivan Franko and Charles Dickens. Referencing the literary-artistic discourse is an effective way of researching concepts, because this kind of discourse is the combination of author's individual and collective subconscious components. Terminology for the analysis of metaphorical structures are donor and recipient areas. Identification of universal and ethno-cultural components is based on comparison of metaphorical mapping units.

Key words: concept, metaphor, donor area, recipient area, reference image.

Дзюбенко О.М. Метафоры как репрезентанты концепта *ученик* (на материале произведений Ивана Франко и Чарльза Диккенса).

В статье рассматриваются экспликации концепта УЧЕНИК на основе анализа метафор в произведениях Ивана Франко и Чарльза Диккенса. В результате сопоставления метафорических единиц выделены универсальные и этнокультурные компоненты.

Ключевые слова: метафора, концепт, донорская сфера, реципиентная сфера, образ-эталон.